

Małgorzata Stefanowicz

Między tożsamością narodową a tożsamością obywatelską : odrodzenie litewskich Polaków w świecie publikacji „Czerwonego Sztandaru”

Łódzkie Studia Teologiczne 23/1, 93-108

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAŁGORZATA STEFANOWICZ

Uniwersytet Jagielloński

MIEDZY TOŻSAMOŚCIĄ NARODOWĄ A TOŻSAMOŚCIĄ OBYWATELSKĄ

ODRODZENIE LITEWSKICH POLAKÓW W ŚWIETLE PUBLIKACJI „CZERWONEGO SZTANDARU”/„KURIERA WILEŃSKIEGO” W LATACH 1988–1990

Słowa kluczowe: Polacy na Litwie, Czerwony Sztandar, Kurier Wileński, prasa polskojęzyczna

1. Wprowadzenie. 2. Polacy i Litwini w kontekście zmian stosunków etnicznych na Litwie. 3. „Czerwony Sztandar”/„Kurier Wileński” jako gazeta wszystkich Polaków. 4. Problem języka w okresie odrodzenia. 5. Ruch autonomistyczny w świetle publikacji „Czerwonego Sztandaru”/„Kuriera Wileńskiego”. 6. Stanowisko dziennika wobec niepodległości Litwy. 7. Stanowisko „Czerwonego Sztandaru”/„Kuriera Wileńskiego” wobec utworzenia ruchu internacjonalistycznego.

1. WPROWADZENIE

Omawiany okres w litewskiej historiografii nosi nazwę *atgimimo laikotarpis* – po polsku *okres odrodzenia*. Jedną z jego głównych cech była mobilizacja Litwinów na rzecz przywrócenia pamięci historycznej o swoim narodzie oraz debata nad wizją przyszłego państwa i stopniowa realizacja planu jego odbudowy. Za najważniejsze wydarzenia w tym okresie w kontekście procesu etnicznego polskiej mniejszości na Litwie należy uznać przyznanie w listopadzie 1988 r. językowi litewskiemu statusu języka państwowego¹

¹ Przełom w dziejach języka litewskiego jako języka państwowego nastąpił podczas zjazdu założycielskiego Sajudisu w październiku 1988 r. W przyjętej rezolucji *W sprawie statusu języka litewskiego* wyrażono troskę, iż „pomimo ogłoszonego oficjalnie równouprawnienia języków narodowych, na przestrzeni 40 lat okupacji następowało systematyczne wypieranie języka litewskiego ze sfery publicznej, powodując regres kultury języka, upadek jego prestiżu w społeczeństwie oraz zagrożenie całkowitego zaniku”. Idee powyższej rezolucji zostały odzwierciedlone w Ustawie uzupełniającej Konstytucję Litewskiej SSR o art. 77, w myśl którego język litewski stał się, obok języka rosyjskiego, językiem państwowym Litewskiej SRR. Patrz: *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Įstatymas papildyti Lietuvos TSR Konstituciją (Pagrindinį Įstatymą) 77 straipsniu*, Vilnius, 18 11 1988 r., nr XI-2659, w: *Lietuvos valstybės konstitucijos*, red. M.K. Valančius, Vilnius 2001, 100.

oraz ogłoszenie 11 marca 1990 r. aktu o restytucji niepodległego państwa litewskiego².

W tym samym okresie odrodzenie narodowe przeżywali również litewscy Polacy, którzy, wykorzystując odprężenie wewnątrz ZSRR, a także obserwując emancypacyjną działalność Litwinów, podjęli starania na rzecz określenia własnego miejsca w nowym państwie litewskim. W tym kontekście omawiany okres jest interesujący z powodu jego „przełomowego” charakteru, gdyż dokonała się w nim redefinicja stosunków międzyetnicznych w nowym ustroju. Polska perspektywa najpełniej była prezentowana na łamach „Czerwonego Sztandaru”/„Kuriera Wileńskiego”, który był otwarty na wszystkie problemy społeczności litewskich Polaków. Dziennik pełnił funkcję przekaziciela idei politycznych właściwie wszystkich środowisk polskich oraz po części sam był kreatorem określonych wizji, gdyż w omawianym okresie „dziennikarze byli nie tylko kronikarzami życia codziennego, ale bardzo często również w sposób aktywny inicjowali przemiany”³.

W artykule wykorzystano analizę treści w wydaniach „Czerwonego Sztandaru”/„Kuriera Wileńskiego”, obejmujących okres od 1 stycznia 1988 do 30 grudnia 1990 r. oraz odpowiedź na kilka pytań. Jaką rolę odegrał „Czerwony Sztandar”/„Kurier Wileński” w procesie mobilizacji etnopolitycznej litewskich Polaków? W jaki sposób w świetle publikacji na łamach dziennika proponowano uregulować położenie polskiej mniejszości? Jakie problemy w okresie transformacji ustrojowej Polacy uznawali za „swoje”? Celem jest również weryfikacja często pojawiającej się w litewskim dyskursie medialnym tezy, że publikacje „Czerwonego Sztandaru”/„Kuriera Wileńskiego” w okresie transformacji miały charakter antylitewski i antypaństwowy. Innymi słowy, poszukamy odpowiedzi na pytanie, czy najbardziej poczytna gazeta polskojęzyczna na Litwie wprowadzała dysonans między aspiracjami politycznymi litewskich Polaków na rzecz zachowania własnej tożsamości narodowej a lojalnością obywatelską wobec państwa litewskiego?

2. POLACY I LITWINI W KONTEKŚCIE ZMIAN STOSUNKÓW ETNICZNYCH NA LITWIE

Radziecka polityka pierestrojki przyniosła wyraźne zmiany życia narodowego na Litwie. Okres ten charakteryzował się znacznym ożywieniem kulturalnym grup etnicznych zamieszkujących terytorium Litwy⁴, przy czym postulaty dwóch spośród

² Więcej: P. Lossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, 229–233.

³ A. Bobryk, *Media mniejszości polskiej na Litwie w okresie transformacji*, w: *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Lublin 2006, 244.

⁴ O odrodzeniu litewskich Żydów patrz: S. Alperavičius, *Žydu mažumos ir daugumos santykis Lietuvoje*, w: *Tautinės mažumos demokratinijs valstybėje*, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius 2000, 97–100; A. Bryo, *Język jidysz wraca do szkolnictwa*, Czerwony Sztandar 19 X 1988. O odrodzeniu litewskich Karaimów patrz: K. Firkavičiūtė, *Lietuvos karaimai – etnokonfesinė mažuma piliietinėje visuomenėje*, w: *Tautinės mažumos demokratinijs...*, dz.cyt., 101–103; *Na rzecz kultury karaimskiej*, Czerwony Sztandar 17 VII 1988. O odrodzeniu naro-

nich – Litwinów i Polaków – znacząco wykraczały poza zaspokojenie podstawowych potrzeb kulturalnych, takich jak: nauka i krzewienie języka ojczystego czy promocja obyczajów i tradycji. Istotny jest też fakt, iż obie zdolne do etnomobilizacji politycznej grupy narodowe w strukturach zewnętrznego państwa, jakim zarówno dla Litwinów, jak i Polaków był ZSRR, działały w separacji, bez próby wypracowania wspólnych celów politycznych.

Powołany 3 czerwca 1988 r. Litewski Ruch na rzecz Przebudowy Sajudis stał się masową organizacją Litwinów, stawiającą początkowo za swój cel odrodzenie kulturalne, demokratyzację życia społecznego, samodzielność gospodarczą republiki oraz ochronę środowiska naturalnego. Z początkiem 1989 r. działania środowiska Sajudisu wskazywały już na wyraźnie separatystyczną orientację w stosunku do ZSRR, której celem miała być całkowita niepodległość kraju⁵. W założeniu Litwinów trzonem i „gospodarzem” przyszłego państwa miał stać się naród litewski i to on, „w oparciu o ogólne zasady państwa demokratycznego, miał określić charakter relacji między mieszkającymi na terytorium Litwy mniejszościami narodowymi a odradzającym się państwem litewskim”⁶.

Równoległe z odrodzeniem narodowym Litwinów swoje odrodzenie przeżywali również litewscy Polacy. O możliwości etnomobilizacji politycznej przesądziły takie cechy tej społeczności, jak: wielkość populacji⁷, zwarte zamieszkanie i przewaga liczebna nad innymi grupami etnicznymi w południowo-wschodnim regionie Litwy oraz autochtoniczny charakter obecności w tej części kraju. Nadto istotne w procesie emancypacji etnicznej było współtworzenie przez Polskę i Litwę przez prawie 300 lat jednego tworu etnicznego i politycznego, zdominowanego przez polszczyznę oraz przyłączenie Wilna do Polski w okresie międzywojennym (1920–1939), w którym litewscy Polacy przestali być mniejszością narodową, co zwiększało ich poczucie bycia częścią narodu polskiego⁸. Nie wnikając w kwestie szczegółowe tak

dowym litewskich Tatarów patrz: M. Bajraszewski, *Tatarzy zapraszają*, Czerwony Sztandar 13 I 1989; *Lietuvos tautinės mažumos. Kultūros paveldas*, red. G. Potašenko, Vilnius 2001, 100–105. O odrodzeniu życia religijnego Rosjan staroobrzędowców patrz, tamże, 156–159. O odrodzeniu litewskich Białorusinów patrz: W. Lidczuk, *I jestem z tego dumny*, Czerwony Sztandar 10 II 1989. O odrodzeniu Niemców w ZSRR patrz: *ZSRR – to nasza Ojczyzna*, Czerwony Sztandar 4 IV 1989.

⁵ Więcej: A.E. Senn, *Lithuania awakening*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas 2002, s. 71–168. Por. *Ogólny program Litewskiego Ruchu na Rzecz Przebudowy*, Czerwony Sztandar 12 X 1988.

⁶ Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Lietuvos istorija. Sajūdis: nuo „persitvarkymo” iki kovo 11*, t. XII, cz. I, Vilnius 2008, 254–259

⁷ Mniejszość polska w 1989 r. liczyła 257 994 osób (stanowiło to 7% w ogólnej liczbie ludności kraju) i stanowiła trzecią pod względem liczby ludności grupę etniczną na Litwie. Analiza danych statystycznych pokazuje, iż między 1989 a 2001 r. zmniejszyła się liczba ludności kraju, a także proporcjonalnemu spadkowi uległa liczba Polaków i Rosjan, natomiast wzrosła liczba Litwinów i Niemców wśród ogółu ludności. Patrz: *Gyventojai pagal lytį, amžių, tautybę ir tikybę*, Statistikos Departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius 2002, 13. Więcej na ten temat: Z. Kurcz, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium przypadku*, Wrocław 2005, 168–177.

⁸ A. Kulakauskas, *Sprawa mniejszości polskiej na Litwie*, w: *Pozostawione historii. Litwini o Polsce i Polakach*, red. K. Korzeniewska, V. Sirutavičius, Kraków 1999, 130–131.

złożonego problemu, jakim jest tożsamość narodowa litewskich Polaków⁹, należy wskazać, iż cechuje ją silne poczucie swoiście rozumianej polskości, szacunek dla języka polskiego jako ojczystego, równoczesne przywiązanie do swojego regionu jako do swojej ojczyzny i do swojego dialektu regionalnego¹⁰. Inaczej niż litewskich Rosjan¹¹, Polaków jako społeczność autochtoniczną charakteryzowało posiadanie własności na Litwie, zwanej ojcowizną. Istnienie majątków w postaci ziemi czy nieruchomości przekazywanych z pokolenia na pokolenie, z jednej strony potęgowało poczucie bycia „u siebie”, z drugiej – radykalizowało postawę Polaków wobec władz litewskich prowadzących dyskryminacyjną politykę dotyczącą zwrotu ziemi.

Wymienione powyżej czynniki sprzyjały powołaniu 5 maja 1988 r. polskiej organizacji o charakterze masowym – występującej najpierw pod nazwą Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego Polaków na Litwie (SSKPL). Cele postawione przez SSKPL obejmowały krzewienie i popieranie języka oraz kultury polskiej, kształtowanie świadomości narodowej, popieranie twórczej działalności literacko-edytorskiej oraz rozwijanie więzi z Macierzą¹². Podczas pierwszego zjazdu podjęto decyzję o zmianie nazwy na Związek Polaków na Litwie (ZPL) oraz rozszerzeniu programu SSKPL o punkty dotyczące problemów politycznych litewskich Polaków. Wśród

⁹ Więcej na ten temat: K. Korzeniewska, *Tutejszy, Polak, Katolik. Tożsamość religijno-etniczna mieszkańców południowo-wschodniej Litwy. Badania empiryczne w Dziewieniszkach, Kiernowie i urgielach*, Przegląd Polonijny 1 (1997), 63–73; L. Kuzmickaite, *Ethnic and Territorial Identities*, w: *Changes of Identity in modern Lithuania*, red. M. Taljunaite, Vilnius 1996, 240–249; C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie, Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003, 151–158.

¹⁰ Z. Kurzowa, *Język polski na kresach wschodnich po II wojnie światowej*, w: *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, red. H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, 131; *Język polski na wileńszczyźnie (wywiad z prof. Zofią Kurzową przeprowadzony przez Jana Ciechanowicza)*, Czerwony Sztandar 22 XII 1988.

¹¹ W celu podkreślenia fenomenu polskiej mniejszości na Litwie warto odnotować, iż litewscy Rosjanie, inaczej niż Polacy, pomimo przewagi liczebnej nad Polakami, nie byli w stanie na początku procesu transformacji systemowej sformułować i wyartykułować swoich wspólnych potrzeb jako mniejszość narodowa pod adresem litewskich władz. Wśród powodów biernego wykorzystania zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych w celu umocnienia swojej pozycji etnokulturalnej należy wskazać przede wszystkim szczególnie status Rosjan w b. ZSRR, zapewniający społeczną, językową, etnokulturalną i polityczną dominację, jednakże nie stymulujący nawyków adaptacyjnych tej społeczności niezbędnych w nowych warunkach geopolitycznych. Status języka rosyjskiego jako języka państwowego na rozległym terytorium w przypadku Rosjan powodował mniejsze poczucie więzi z konkretnym terytorium etnicznym niż w przypadku innych grup narodowościowych. Nadto, sytuacja polityczno-kulturalna Rosjan, inaczej niż w przypadku Polaków na Litwie, nie spotkała się z odpowiednim zainteresowaniem ze strony Rosji, której diaspora na początku lat dziewięćdziesiątych wynosiła 25–30 mln osób. Więcej na ten temat: H. Kasatkina, *Русские в современной Литве: меньшинство, диаспора или часть гражданского общества?*, w: *Русские в странах Балтийского региона: меньшинство и государство*, red. N. Kasatkina, A. Marcinkevičius, Etniškumo studijos 2 (Vilnius 2007), 18–42; N. Kasatkina, T. Leončikas, *Lietuvos etninę grupę adaptacija: kontekstas ir eiga*, Vilnius 2003, 37–49; *Русская диаспора в Литве: состояние и перспективы (Взгляд российских социологов через призму оценок местных экспертов)*, w: *Русские Прибалтики: положение и перспективы*, red. A. Фомин, Клайпеда 2013, 41–42.

¹² *Zatwierdzony uchwałą prezydium Litewskiego Funduszu Kultury, protokół nr 6 z dn. 16 czerwca 1988 r. Statut Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego Polaków na Litwie*, Czerwony Sztandar 9 IX 1988.

najaktywniejszych członków ZPL większość stanowili dziennikarze „Czerwonego Sztandaru”/„Kuriera Wileńskiego”. ZPL jako organizacja społeczno-polityczna stał się w omawianym okresie głównym ośrodkiem reprezentującym właściwie całe spektrum problemów litewskich Polaków, a także swoistą „kuźnią kadr polskich”, stąd bowiem wywodziła się zdecydowana większość polskich działaczy społeczno-politycznych lub była w określony sposób związana ze Związkiem.

3. „CZERWONY SZTANDAR”/„KURIER WILEŃSKI” JAKO GAZETA WSZYSTKICH POLAKÓW

Uwzględniając ówczesne warunki polityczno-społeczne, już samo istnienie polskojęzycznej gazety codziennej należy uznać za istotny czynnik służący podtrzymywaniu tożsamości litewskich Polaków. Pismo to umożliwiało nie tylko regularny kontakt z językiem ojczystym, ale było też osobliwym „centrum przyciągania”, wokół którego koncentrowały się półformalne grupy inteligentów, artystów i społeczników polskich na Litwie.

Dziennik „Czerwony Sztandar” został założony 1 lipca 1953 r. jako organ Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Litwy (KPL). Pismo, podporządkowane potrzebom partii, od początku nosiło wyraźnie ideologiczny charakter: propagowało sowiecki sposób życia oraz sowieckie postawy i zachowania¹³. Jednocześnie, obok decyzji i zaleceń kierowniczych organów partyjnych, na jego łamach publikowano migawki z życia codziennego społeczności polskiej na Litwie, czasami pojawiały się wzmianki historyczne¹⁴. Język i styl publikacji odbiegały częstokroć od standardów poprawnej polszczyzny. Mieszał się tu język literacki z kresowym typem narracji, w którym dodatkowo przeważały kalki z języka rosyjskiego (radzieckiego?). W miejsce trudno przetłumaczalnych wyrazów, zwłaszcza neologizmów, wstawiano częstokroć wyrazy rosyjskie (czasami również litewskie) z dodaną końcówką polską. Symbolem obcego, sztucznie narzuconego stylu był np. stosowany system nazewnictwa miejscowości – „wilniuski” zamiast wileński, „kaunaski” zamiast kowieński, „szalczyninkajski” zamiast solecznicki.

W omawianym okresie na łamach gazety zauważalne są powolne, ale konsekwentnie wprowadzane zmiany. W pierwszej połowie 1988 r. nadal dominowały treści propagandowe, publikowano obszerne protokoły posiedzeń partyjnych, reportaże-sprawozdania „z terenu” nieoparte żadnym komentarzem dziennikarskim, wielostronicowe projekty ustaw, ale poświęcano też coraz więcej miejsca tematyce polskiej. Od drugiej połowy 1988 r. można było zaobserwować coraz częstsze skupianie się na tzw. „swoich”, czyli polskich sprawach. Na początku następnego roku, gdy ustała ścisła cenzura na Litwie, a stanowisko redaktora naczelnego objął Zbigniew Balcewicz¹⁵, redakcja

¹³ J. Sienkiewicz, *Wstęp*, w: *Kronika na gorąco pisana. „Czerwony Sztandar” – „Kurier Wileński” 1953–2003*, red. J. Sienkiewicz, 9–14.

¹⁴ Z. Maciejewski, *O sztandarze czerwonym i biało-czerwonym*, w: *Kronika na gorąco...*, dz.cyt., 181.

¹⁵ Do końca września 1988 r. redaktorem naczelnym gazety był Stanisław Jakutis. Zmarł 23 września tegoż roku. Od 27 października funkcję tę przejął Zbigniew Balcewicz, zastępca przewodniczą-

dokonała swego „samooczyszczenia”. Za artykuł zapowiadający pierwsze, wyraźne zmiany w linii pisma należy uznać tekst w formie listu otwartego do czytelników, w którym m.in. napisano: „Jeszcze nie tak dawno naśladować inne dzienniki lub po prostu nie mogąc postępować inaczej, rozmowę z Czytelnikami prowadziliśmy przeważnie w sposób mówiący łagodnie mentorski. Pouczaliśmy jak należy żyć, postępować, w ślad za «górami» udzielaliśmy wskazówek. Dzisiaj zapewne wszyscy uświadomiamy sobie, że nasz dialog wymaga innego tonu, innego stylu rozmowy”¹⁶.

W minionym okresie pismo komunikowało się z odbiorcami najczęściej poprzez dział korespondencji. Polegało to na tym, iż czytelnicy pisali w listach o swoich problemach, a redakcja, używając swojego autorytetu, interweniowała u władz w obronie pokrzywdzonego ludu¹⁷. W okresie odrodzenia taktyka ta nadal była stosowana, przy czym stopniowo zmieniały się problemy ludu czytelniczego – z codziennych, bytowych, na symboliczne, zwłaszcza dotyczące obrony tożsamości narodowej. Powoli „Czerwony Sztandar” przestawał być polskojęzyczną gazetą dla ludu, a stawał się pismem mniejszości polskiej na Litwie. Wyrazem tych przemian była np. zwołana w sierpniu 1988 r. po raz pierwszy konferencja czytelnicza, której celem było ustalenie katalogu spraw o charakterze narodowościowym nurtujących odbiorców, na ich podstawie redakcja miała umacniać swój profil tematyczny¹⁸. Z jej przebiegu można wywnioskować, iż w środowisku polskim na Litwie nie było jednoznacznego stanowiska w sprawie statusu języka polskiego czy ułożenia relacji z Sajudisem. Równocześnie, „Czerwony Sztandar”/„Kurier Wileński”, dążąc do reprezentowania opinii i interesów całej społeczności polskiej, nie zajmował kategorycznego stanowiska w większości spraw uznawanych przez litewskich Polaków za ważne. Starał się być po prostu gazetą wszystkich Polaków na Litwie, a prezentowanym rozlicznym poglądom przyświecał jeden główny cel – utrzymanie tożsamości narodowej wśród Polaków na Litwie.

W wyniku dokonującej się pod koniec lat 80. transformacji ustrojowej „Czerwony Sztandar”/„Kurier Wileński” przekształcił się z pisma „przemawiającego do ludu z pozycji władzy”, w pismo „mówiące głosem polskiej mniejszości narodowej”. Stopniowo redakcja wychodziła spod kurateli władzy sowieckiej, stając się obiektem krytyki emancypujących się środowisk litewskich¹⁹. Na łamach litewskich pism konserwatywnych („Gimtasis kraštas”, „Literatūra ir Menas”, „Atgimimas”) oraz podczas pierwszych zjazdów Sajudisu dziennikowi zarzucano „niewłaściwe i jednostronne naświetlanie spraw związanych z kwestią narodowościową i spowodowanie napięcia wokół niej”²⁰. Obarczanie dziennika odpowiedzialnością za trudny przebieg negocjacji mię-

cego Komitetu Wykonawczego m. Wilna. W 1990 r. został posłem w Radzie Najwyższej Litewskiej SRR. Opowiedział się za restytucją państwa litewskiego podczas głosowania w litewskim Sejmie 11 marca 1990 r. Pełnił funkcję prezesa wileńskiego oddziału ZPL oraz wiceprzewodniczącego Zarządu Głównego ZPL. Więcej na stronie litewskiego Sejmu: http://www3.lrs.lt/pls/inter/www_tv.show?id=84294,6619,40, [18.07.2014].

¹⁶ *Nie sfałszować dialogu*, Czerwony Sztandar 31 I 1989.

¹⁷ L. Dowdo, A. Akińczo, *Spod znaku Bliźniąt*, w: *Kronika na gorąco...*, 191–194.

¹⁸ K. Marczyk, J. Sienkiewicz, *Nocne Polaków rozmowy*, Czerwony Sztandar 4 IX 1988.

¹⁹ *Chodzi o zwykłą uczciwość*, Czerwony Sztandar 21 I 1989.

²⁰ J. Surwiło, M. Szejnberg (zanotowali), *Mówią delegaci zjazdu*, Czerwony Sztandar 23 X 1988; Z. Zinkevičius, *Rozmowa o kwestii narodowościowej na Litwie*, Czerwony Sztandar 25 X 1988.

dzyetnicznych należy uznać za nieadekwatne, gdyż ogólną atmosferę wokół kwestii polityczno-kulturalnych na łamach gazety w omawianym okresie można określić jako wyważoną, przy czym nieraz pojawiały się pozytywne opinie o mobilizacji Litwinów na rzecz podniesienia statusu swojego języka czy dążenia do restytucji niepodległego państwa litewskiego²¹. W 1992 r. napięcie na tle etnicznym wokół dziennika zaszło tak daleko, iż sprawą zajęła się Prokuratura Generalna RL. Po rozpatrzeniu sprawy redakcja została oczyszczona z wszelkich podejrzeń²².

Zapotrzebowanie na własną gazetę wśród Polaków potwierdza również zwiększony w okresie odrodzenia nakład z 47 380 w 1988 r. do 53 485 w 1989²³, który następnie przekroczył w szczytowym momencie na początku 1990 r. 56 000 egzemplarzy. Dodatkowo rozbudowano system dystrybucji dziennika na Litwie oraz w Polsce, a także utworzono tzw. punkty korespondencyjne poza miejscowościami, w których Polacy nie stanowili znaczącej pod względem liczebnym narodowości. Punkty te pełniły funkcje poradnicze oraz stwarzały okazje do bezpośredniego dialogu między czytelnikami a redakcją pisma²⁴.

Istotne zmiany związane z linią pisma, będące odpowiedzią na zmiany polityczno-społeczne na Litwie, dokonały się pod koniec 1989 r., gdy redakcja podjęła starania na rzecz zmiany nazwy gazety. Zdaniem czytelników nowa nazwa winna nawiązywać do tematyki poruszanej na łamach pisma, wiązać się z regionem zamieszkałym przez odbiorców lub ich narodowością²⁵. Ostatecznie wybrano nazwę „Kurier Wileński”, przejętą od nazwy pisma ukazującego się na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym. W pierwszym numerze, wydanym pod zmienioną nazwą, redakcja w liście otwartym do czytelników podkreśliła, iż gazeta będzie „poszukiwać punktów styczności Polaków i Litwinów”²⁶. Deklaracja ta była konsekwentnie realizowana przez dziennik w okresie odrodzenia, za co był krytykowany przez część środowiska polskiego na Litwie, nastawionego bardziej konfrontacyjnie w stosunku do polityki etnicznej kraju²⁷.

Poza Litwinami jedynie Polacy na Litwie²⁸ mieli własną gazetę codzienną, która w omawianym okresie spełniała szereg istotnych funkcji, wśród których za

²¹ H. Juchniewicz, *O języku, kulturze i pseudopatriotyzmie, czyli wspólnie upowszechnijmy idee zgody*, Czerwony Sztandar 29 XI 1988; *Zwiastun odrodzenia narodowego*, Czerwony Sztandar 27 XII 1988.

²² Z. Balcewicz, *Kto zamawia muzykę?*, Kurier Wileński 29 I 1992.

²³ *Jesteśmy sobie nawzajem potrzebni*, Czerwony Sztandar 5 I 1989.

²⁴ Inf. własna, *Pomaga korespondent*, Czerwony Sztandar 15 V 1987.

²⁵ Cz. Gudalewicz, *Tytuł gazety? Ma łączyć Polaków...*, Czerwony Sztandar 5 IX 1989; W. Gryszkiewicz, W. Wzorko, S. Rynkiewicz, *Propozycje co do tytułu*, Czerwony Sztandar 22 VI 1989.

²⁶ Redakcja, *W każdej polskiej rodzinie*, Kurier Wileński 9 VIII 1990.

²⁷ W okresie odrodzenia w języku polskim ukazywały się m.in. „Nasza Gazeta” – tygodnik organ ZPL, dwutygodnik „Znad Wilii” opowiadający się za przywróceniem niepodległości Litwy i niezależnieniem kraju od ZSRR. W rejonie sołecznickim od końca lat 80. ukazywała się kilka razy w tygodniu gazeta „Przykazania Lenina”, w trockim „Galve”, wileńskim – „Przyjaźń”. Więcej: A. Bobryk, *Media mniejszości polskiej...*, dz.cyt., 246–248.

²⁸ Ukazywały się również gazety w języku rosyjskim, były one jednak zorientowane przede wszystkim na sprawy ogólnozwiązkowe i tylko w minimalny sposób poruszały kwestie związane z zachowaniem tożsamości narodowej.

jedną z najważniejszych należy uznać funkcję uświadamiającą Polakom, że są mniejszością narodową we własnym kraju, z całym bagażem praw i obowiązków wynikających z tego tytułu. Stwierdzenie to z dzisiejszego punktu widzenia może się wydawać banalne, jednakże jeśli się uwzględni ówczesne uwarunkowania polityczne, brak powszechnej świadomości o istnieniu zachodniego systemu praw człowieka oraz zawierających się w nim, usankcjonowanych przez prawo międzynarodowe publiczne, praw mniejszości narodowych, nikłą znajomość zasad wśród wszystkich mieszkańców Litwy obowiązujących w państwie demokratycznym, to teza ta wydaje się uzasadniona. „Czerwony Sztandar”/„Kurier Wileński” funkcję tę realizował m.in. poprzez publikację wielu artykułów poświęconych życiu Polonii w innych krajach, podnoszenie tematów związanych z ochroną praw mniejszości narodowych, poszukiwanie odpowiedzi na fundamentalne pytania – skąd się wzięli Polacy na Litwie i kim mają/mogą być jako wyodrębniona ze względu na tożsamość narodową społeczność w państwie litewskim²⁹.

4. PROBLEM JĘZYKA W OKRESIE ODRODZENIA

W świetle publikacji dziennika pierwszym problemem uznanym za „swój” w okresie odrodzenia był problem języka zarówno polskiego, jak i litewskiego. Charakterystyczna dla okresu odrodzenia była mobilizacja litewskich Polaków na rzecz upowszechnienia nauki oraz podniesienia prestiżu języka ojczystego. Znamienne, iż podnoszenie tego tematu w środowisku polskim było wywołane aktywizacją Litwinów na rzecz wprowadzenia języka litewskiego jako języka państwowego. O prawne zabezpieczenie rangi języka polskiego na Wileńszczyźnie apelowano do władz komunistycznych, a następnie – do litewskich³⁰. Postulaty Polaków początkowo zyskały poparcie w postaci ogólnych deklaracji ze strony działaczy partii komunistycznej i części organów władzy, jednakże po osłabieniu ich pozycji apele Polaków w zakresie swojego języka, zdaniem konserwatywnych środowisk litewskich, wyrażały brak lojalności wobec suwerennego państwa litewskiego³¹.

Troska o język ojczysty przejawiała się w kilku aspektach. Dotyczyła poziomu jego znajomości wśród Polaków³², możliwości pobierania nauki w języku polskim na różnych poziomach kształcenia oraz statusu języka polskiego równoprawnego z językiem państwowym na terenach zwarteo zamieszkania litewskich Polaków.

²⁹ J. Ciechanowicz, *Skąd tu jesteście?*, Czerwony Sztandar 9 IV 1987; H. Juchniewicz, *Polacy na Litwie: próba ujęcia problemu przez pryzmat statystyki*, Czerwony Sztandar 31 VII 1988; *Raport o sytuacji mniejszości narodowych w USA*, Czerwony Sztandar 1 VI 1988; *Kto ty jesteś? Polacy na Litwie, Ukrainie, Białorusi – to nie Polonia*, Czerwony Sztandar 29 IX 1989 [przedruk z Przeglądu Tygodniowego 3 (355)]; tamże, R. Piotrowski, *Rzecz wygląda nieco inaczej*; J. Ciechanowicz, *Watykan o mniejszościach narodowych*, Czerwony Sztandar 2 II 1989; L. Młyński, *Na zadach prawdziwej demokracji*, Czerwony Sztandar 31 I 1989.

³⁰ L. Brzozowska, *Gdzie i kiedy będzie polska szkoła*, Czerwony Sztandar 14 XI 1989.

³¹ Z. Wirpsza, *Unikalna cecha kultury*, Czerwony Sztandar 9 IV 1988; *W Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR*, Czerwony Sztandar 11 V 1988.

³² A. Nagórko, *Jeszcze o kalkach składniowych*, Kurier Wileński 30 III 1990.

Tematy związane ze znajomością poprawnej polszczyzny poruszali głównie nauczyciele i działacze oświatowi. Zwracali uwagę na ubogie słownictwo uczniów, nieatrakcyjne w porównaniu z rosyjskojęzycznymi podręczniki szkolne, brak podstawowych pomocy naukowych, takich jak podręczniki w języku polskim czy słowniki poprawnej polszczyzny³³. Dominowało również przekonanie, iż barierą w szerzeniu znajomości języka polskiego jest brak przemyślanego systemu funkcjonowania placówek oświatowych na Wileńszczyźnie, który powodował odpływ dzieci z polskich rodzin do szkół rosyjskojęzycznych³⁴. W omawianym okresie zaczęto doceniać szkoły polskojęzyczne jako naturalne centra reprodukcji narodowej, co poskutkowało podjęciem starań na rzecz konstytucyjnego zagwarantowania prawa do zdobycia wykształcenia od poziomu podstawowego do wyższego³⁵.

Największe poruszenie wywołało wprowadzenie języka litewskiego jako języka państwowego. W listopadzie 1988 r. język litewski stał się, obok języka rosyjskiego, językiem państwowym. Dekretem *O używaniu języka państwowego Litewskiej SRR* z 25 stycznia 1989 r.³⁶ język litewski został ustanowiony podstawowym językiem komunikacji ludności republiki, co wprowadzało zupełnie nowe zasady, np. że kierownicy wszystkich organów państwowych, organizacji społecznych i przedsiębiorstw powinni władać językiem litewskim³⁷. Nad realizacją postanowień ustawy czuwała Państwowa Komisja Języka Litewskiego oraz Inspekcja Języka Państwowego, przy czym ta druga instytucja mogła nakładać kary finansowe za nieużywanie języka państwowego w dokumentacji instytucji czy organizacji społecznej lub niepoprawne używanie języka litewskiego w przestrzeni publicznej.

Na łamach dziennika po wprowadzeniu nowych regulacji początkowo dominowała atmosfera niepewności: rozważano, jak prawne umocnienie języka litewskiego będzie oddziaływać na życie codzienne Polaków (np. podczas wizyt u lekarzy, załatwiania spraw w urzędach)³⁸. Redakcja dziennika starała się rozwiać wątpliwości czytelników m.in. poprzez publikację wielu komentarzy i wywiadów z litewskimi językoznawcami odpowiedzialnymi za wdrożenie nowej koncepcji polityki językowej³⁹.

³³ M. Ligowska, *Swój język mają...*, Czerwony Sztandar 19 VIII 1988.

³⁴ H. Chmielewska, *Trudny chleb polonisty*, Czerwony Sztandar 19 III 1988; S.K., *Dokąd średnio zdolnemu Polakowi po dziewięciu klasach?*, Czerwony Sztandar 4 VIII 1988; T. Kodź, *Korespondencyjnie i fakultatywnie*, Czerwony Sztandar 19 VIII 1988; *Uchwała pierwszej założycielskiej konferencji Polskiej Macierzy Szkolnej na Litwie*, Kurier Wileński 19 XII 1990.

³⁵ Społeczna Rada Metodyczna ds. Przebudowy Polskiej Szkoły Ogólnokształcącej na Litwie, *Podstawowe kierunki przebudowy polskiej szkoły ogólnokształcącej na Litwie*, Czerwony Sztandar 1 VI 1989.

³⁶ *Dekret Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej „O używaniu języka państwowego Litewskiej SRRR” z dn. 25 stycznia 1989 r.*, Czerwony Sztandar 26 I 1989.

³⁷ Z uwagi na przeciągający się proces wdrażania nauczania języka litewskiego termin przekonywania biurowości na język litewski wydłużono do 1 stycznia 1995 r. Patr.: J. Bielawska, *Przesunięto terminy opanowania języka państwowego na Wileńszczyźnie*, Kurier Wileński 30 XI 1990.

³⁸ R. Jankowski, *Kwestia języka państwowego*, Czerwony Sztandar 28 VII 1988; N. Niezamow, *Władza ludowa powinna przemawiać do ludzi w ich języku ojczystym*, Czerwony Sztandar 5 XI 1988; J. Sienkiewicz, *Nie o sam język chodzi*, tamże.

³⁹ *Język potrzebuje opieki (wywiad z przewodniczącą Komisji Języka Litewskiego przy Akademii Nauk Litewskiej SRR Aleksandrasem Wanagasem przeprowadzony przez Sigitasa Kriwickasa)* Czerwony Sztandar 13 I 1989; *Dusza każdego narodu (wywiad z Wandą Klikunienė, zastępcą przewodniczącego*

Obok doniesień o nietolerancyjnych zachowaniach na tle językowym w przestrzeni publicznej⁴⁰, w artykułach wyrażano również zrozumienie politycznych posunięć Litwinów, co uważano przede wszystkim za naturalne prawo Litwinów do umocnienia swojej kultury na swoich ziemiach etnicznych oraz element polityki pierestrojki⁴¹. Wyrazem aprobaty nowych regulacji było m.in. liczne uczestnictwo litewskich Polaków pracujących w zakładach produkcyjnych w kursach języka litewskiego⁴². Równocześnie wyrażano zaniepokojenie brakiem lituanistów gotowych do podjęcia pracy w szkołach mniejszości narodowych⁴³. Z perspektywy dzisiejszych problemów szkół polskojęzycznych pewnym kuriozum może się wydać artykuł dziennikarki, która w imieniu młodzieży, rodziców i nauczycieli polskich szkół apelowała o uczynienie egzaminu z języka litewskiego, obok obowiązkowych egzaminów z języka ojczystego i matematyki, dodatkowym egzaminem obligatoryjnym na maturze⁴⁴.

Jednocześnie wysuwano postulaty wprowadzenia języka polskiego jako języka urzędowego na terenach zwarcie zamieszkałych przez Polaków. Ten postulat lingwistyczny w założeniu nie naruszał statusu języków litewskiego i rosyjskiego, ponieważ nie uszczuplał używalności innych języków⁴⁵. Oczekiwania litewskich Polaków w tym zakresie były jednoznacznie negatywnie oceniane przez władze litewskie, gdyż przeczyłyby dążeniom ruchu młodolitewskiego gazety, stawiającego na przywrócenie etnicznie litewskiego charakteru Wileńszczyzny. Wyrazem tych dążeń było podjęcie decyzji, iż dozwolonymi formami nazw miejscowości są te, które zostały zatwierdzone przez Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR. W praktyce oznaczało to, że obowiązywały wersje litewskie nazw geograficznych pisanych w transliteracji języka mniejszości narodowej (np. *vilniuski* zamiast *wileński*)⁴⁶. Inny omawiany problem stanowiła pisownia polskich imion i nazwisk – wyrażano wyraźny sprzeciw wobec zlituanizowanej lub zrusyfikowanej pisowni imion własnych⁴⁷.

Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR przeprowadzony przez J. Podmostko), Czerwony Sztandar 27 I 1989; *Co jest charakterystyczne dla języka*, Czerwony Sztandar 2 II 1989.

⁴⁰ J. Sienkiewicz, *Na co ci przyszło, Adamie?*, Czerwony Sztandar 27 II 1988; A. Bobrowski, *Miłe akcenty i nieprzyjazne zgrzyty*, Czerwony Sztandar 28 IX 1988; S. Tuczkowski, *Niech mały, ale polski „oltarzyk”*, Kurier Wileński 14 VII 1990.

⁴¹ J. Sienkiewicz, *Nie o sam język...*, art.cyt.

⁴² Z. Mikalauskas, *Kursy języka litewskiego*, Czerwony Sztandar 3 II 1989.

⁴³ Ł. Brzozowska, *Jak pomóc szkole*, Czerwony Sztandar 27 XII 1988.

⁴⁴ Ł. Brzozowska, *Potrzebny jest egzamin z języka litewskiego*, Czerwony Sztandar 8 I 1989.

⁴⁵ M. Gubogło, *Jak dwa skrzydła w locie (przedruk z „Prawdy” z 25 sierpnia 1988 r.)*, Czerwony Sztandar 28 VIII 1988; J. Tomaszewicz *Nie mogę się zgodzić*, Czerwony Sztandar 4 VIII 1988; B. Olszewski (przygotował), *Tutaj nasza ziemia, tutaj nasz dom*, Czerwony Sztandar 13 X 1988; J. Ciechanowicz, *Odróżnić dobro od zła*, Czerwony Sztandar 21 X 1988.

⁴⁶ L. Dowdo, *Abecadłem mniejszości*, Kurier Wileński 29 III 1990; W. Banaitis, *Nie zamiast, lecz obok*, Kurier Wileński 22 IX 1990.

⁴⁷ J. Ciechanowicz, *Co z imionami?*, Czerwony Sztandar 28 IX 1988.

5. RUCH AUTONOMISTYCZNY W ŚWIETLE PUBLIKACJI „CZERWONEGO SZTANDARU”/„KURIERA WILEŃSKIEGO”

Zaostrzenie polityki językowej wywołało niepokój Polaków, zwłaszcza w rejonach wiejskich, gdzie powszechnie używana była tzw. gwara wileńska, będąca odmianą języka polskiego i białoruskiego. Wyrazem niezadowolenia z nowych regulacji było żądanie utworzenia na Wileńszczyźnie tzw. polskiej autonomii terytorialno-narodowej, przy czym postulat ten nie miał jednego tylko wyraziciela w postaci środowiska politycznego ani nie był jednolity programowo. Nie wnikając w kwestie szczegółowe, należy wskazać, iż zdaniem Polaków autonomia miała zagwarantować Polakom określone prawa kulturalne na terenach uznawanych przez Polaków za „polskie”, które z kolei miałyby zapewnić ochronę polskiej tożsamości przed przymusową lituanizacją⁴⁸. Główne różnice koncepcyjne dotyczyły m.in. tego, czy terytorium autonomiczne miałyby pozostać częścią ZSRR, czy też niepodległej Litwy⁴⁹. Ogólnie, autonomia miałyby się wyrażać w równouprawnieniu języka polskiego z językami rosyjskim i litewskim, możliwości używania, obok symboli litewskich i sowieckich, również symboli polskich. Władze litewskie wszelkie próby nadania autonomistycznego charakteru wybranym administracyjnym jednostkom terytorialnym uważały za naruszające zasadę niepodzielności terytorialnej kraju oraz podważające pod względem etnicznym litewski charakter Litwy południowo-wschodniej⁵⁰.

„Polski” charakter pierwszym podwileńskim gminom został nadany pod koniec 1988 r. przez władze terytorialne ściśle związane z KPZR⁵¹. Z kolei na łamach „Czerwonego Sztandaru” problem autonomii pojawił się w kwietniu 1989 r. Dyskusję nad tym tematem zapoczątkowały przedruki artykułu Hugo Wormsbechera, poświęcone przedwojennej autonomii Niemców w ZSRR⁵². Następnie podejmowano również tematy związane z polską autonomią na Ukrainie i Białorusi w czasach stalinowskich. Publikacje te stanowiły przyczynek do debaty nad istotą i formą polskiej autonomii terytorialnej.

Na łamach dziennika początkowo prezentowano różne opinie dotyczące koncepcyjnych założeń autonomii terytorialnej. Powoływano się m.in. na dane statystyczne

⁴⁸ Więcej: Marek A. Koprowski, *Autonomia Wileńska. Wyraz dążeń ludności polskiej czy moskiewska intryga?*, <http://www.kresy.pl/publicystyka/analizy/?zobacz/autonomia-wilenska#>, [23 VII 2014]; V. Sirutavičius, *Litewski Ruch na Rzecz Przebudowy „Sajudis” i Związek Polaków na Litwie: między konfliktem a poszukiwaniem porozumienia*, w: Politeja 2 (16), Kraków 2011.

⁴⁹ W myśl jednej z koncepcji miałyby zostać powołana Republika Wschodniopolska, składająca się z terenów Litwy i Białorusi, które zamieszkane były w większości przez ludność polską.

⁵⁰ Rada Najwyższa Litewskiej SRR wezwała Rady Deputowanych Ludowych do odwołania uchwał powołujących narodowej jednostki terytorialne. *Odezwa Rady Najwyższej Litewskiej SRR do Polaków Litwy*, Przyjaźń 13 VII 1989.

⁵¹ Z badań A. Bobryka wynika, iż pierwsza gmina narodowa powstała w Suderwie w końcu 1988 r., z kolei prof. V. Sirutavičius podaje, iż jako pierwsza uczyniła to gmina w Rukojniach. Patrz: A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997*, Toruń 2005, 156; V. Sirutavičius, *Etniškumo politizacija Lietuvoje: lenkų autonomistų judėjimas, Sajūdis ir Lietuvos valdžios politika 1988 m. – 1990 m. pradžioje, Etniškumas Pietryčių Lietuvoje: tarp istorinės atminties ir šiuolaikinių socialinių procesų*, Etniškumo studijos 2013/2, 132.

⁵² H. Wormsbecher, *Niemcy w ZSRR*, Czerwony Sztandar 2 III 1989.

z 1979 r., wskazujące na zapóźnienie rozwoju infrastrukturalnego i socjalnego rejonu wileńskiego oraz podkreślono asymetrię narodowo-kadrową, ponieważ wśród kadry kierowniczej 62% stanowili Litwini (podczas gdy stanowili 15,7% mieszkańców rejonu), a Polacy zajmowali 19% stanowisk kierowniczych (podczas gdy stanowili 67,9% mieszkańców regionu). Jednocześnie zaznaczono, iż celem aktywności nie jest autonomia polityczna, ale samorząd regionalny o cechach autonomii kulturalnej⁵³. Podkreślano również, iż na terenie autonomicznym język polski miałby mieć status języka urzędowego, co nie naruszałoby rangi języka litewskiego jako języka państwowego. Drogą do zaspokojenia polskich aspiracji miałyby być porozumienie w tej sprawie z Litwinami, ale jednocześnie wskazywano na brak woli dialogu po stronie litewskiej⁵⁴. Przywoływano również postulaty nowej polityki narodowościowej ZSRR, w świetle których pożądane było powoływanie rejonów narodowych przez narody bez własnych formacji narodowo-terytorialnych. W tym kontekście pojawiały się opinie czytelników przeciwne jakiegokolwiek formie izolacji terytorialnej⁵⁵.

Nadto prezentowano poglądy przewodniczącego rady sołeczniczej, którego zdaniem na terenach ogłoszonych za „autonomiczne” obowiązywanie Konstytucji ZSRR i Litewskiej SRR jest w pełni uzasadnione, a odłączenie się od ZSRR nie poprawi sytuacji mieszkańców regionu⁵⁶. Jednocześnie dziennik informował o przyjętych przez radę rejonu wileńskiego uchwał dotyczących autonomicznego charakteru tej jednostki administracyjnej, jednakże, inaczej niż w przypadku rejonu sołeczniczego, w rejonie wileńskim nie usankcjonowano obowiązywania Konstytucji ZSRR⁵⁷. Na łamach gazety publikowano również odezwy wysyłane do najwyższych władz ZSRR i władz litewskich, w których przedstawiano problemy mniejszości polskiej na Litwie⁵⁸. Usiłowanie rozwiązania swoich problemów narodowościowych poprzez apelowanie do dwóch wrogich sobie ośrodków władzy należy uznać za strategiczną próbę pozyskania przychylności jednego z nich w zależności od układu sił⁵⁹.

Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę wątek autonomii terytorialnej był nadal często poruszany przez redakcję gazety. Pojawiające się relacje ze zjazdów Deputowanych Rad Samorządów Wileńszczyzny oraz opinie dziennikarzy i działaczy polonijnych podkreślały wolę utworzenia autonomii terytorialnej w ramach niepodległej Litwy⁶⁰.

⁵³ A. Brodawski, *Dążymy do samorządu regionalnego*, Czerwony Sztandar 18 VIII 1989.

⁵⁴ S. Pieszko, *Tędy prowadzi droga!*, Czerwony Sztandar 17 IX 1989; tamże, J. Podmostko, *Alternatywy nie mieliśmy, innego wyjścia nie było*.

⁵⁵ Z. Pietruszewicz, *Tolerancja, życzliwość*, Czerwony Sztandar 23 VIII 1989; tamże, I. Daugirdiene, *A jeśli jeszcze inną drogą*.

⁵⁶ *Co się dzieje w Sołecznicach?* (wywiad z przewodniczącym rady sołeczniczej przeprowadzony przez J. Bielawską), Kurier Wileński 25 V 1990.

⁵⁷ *Dla kogo jest to korzystne?* (z dalekopisu ELTA), Kurier Wileński 25 V 1990.

⁵⁸ *Apel do Rady Najwyższej Litwy*, Kurier Wileński 9 VI 1990; tamże, *Do Prezydenta ZSRR tow. Michaiła Gorbaczowa. Do Przewodniczącego Rady Ministrów ZSRR tow. Nikołaja Ryzkowa*.

⁵⁹ Zdaniem Aniceta Brodawskiego, przewodniczącego Rady Deputowanych Ludowych rejonu wileńskiego, przyjmując taką taktykę, deputowani kierowali się przekonaniem, iż rozwiązanie polskich problemów i określenie statusu Litwy powinno się odbyć poprzez rozmowy z Michailem Gorbaczowem, w których Polacy chcieli brać aktywny udział. R. Piotrowski, J. Bielawska, *Czy się usłyszymy nawzajem?*, Kurier Wileński 12 VI 1990.

⁶⁰ *Uchwała II Zjazdu Deputowanych Rad Samorządów Wileńszczyzny o utworzeniu Polskiego*

Wyrażano również nadzieje, iż władze niepodległego państwa zmienią podejście do autonomii, gdyż od czasów Sejmu Odrodzeniowego w 1920 r. Litwa deklarowała możliwość utworzenia autonomii na Wileńszczyźnie po ponownym jej włączeniu w skład Litwy. Nadto art. 127 Konstytucji Litwy z 1938 r. przewidywał możliwość wprowadzenia autonomii regionów⁶¹. Jednocześnie informowano o negatywnych reakcjach władz litewskich na działania Polaków na rzecz powołania wyodrębnionych ze względu na charakter narodowy jednostek terytorialnych⁶². Argumenty strony litewskiej miały swoje stałe miejsce na łamach dziennika⁶³. Ostatecznie działalność ruchu autonomistycznego na Litwie została przerwana uchwałą Rady Najwyższej RL z 4 września 1991 r. rozwiązującą rady rejonów wileńskiego, solecznickiego i ignalińskiego⁶⁴. Towarzyszyło jej wyartykułowanie szeregu zarzutów pod adresem Polaków, m.in. poparcie dla radzieckiego referendum w marcu 1991 r., zgoda na pobór do wojska sowieckiego rekrutów z tych terenów, skarżenie Litwy zarówno w Moskwie, jak i w Warszawie. Terytorium rejonów wileńskiego i solecznickiego oddano pod dwuletni zarząd komisaryczny.

6. STANOWISKO DZIENNIKA WOBEC NIEPODLEGŁOŚCI LITWY

Obok publikacji popierających odrodzenie narodowe Polaków, gazeta jednocześnie wspierała dążenia niepodległościowe Litwinów. Wyrazem gotowości do zmian była m.in. zmiana nazwy dziennika oraz zmiana wydawcy⁶⁵. Od 23 lutego 1990 r., a zatem na kilka tygodni przed ogłoszeniem Aktu o Przywróceniu Niepodległego Państwa Litewskiego, „Kurier Wileński”, będący dotąd organem Komitetu Centralnego Partii, stał się dziennikiem społeczno-politycznym parlamentu i rządu⁶⁶. Nie bez znaczenia dla orientacji proniepodległościowej była również osoba redaktora naczelnego

Narodowościowo-Terytorialnego Kraju w składzie Litwy, Kurier Wileński 11 X 1990. Podczas Zjazdu m.in. odrzucono wniosek o utworzenie Autonomicznego Polskiego Wileńskiego Kraju ze statusem republiki, który miałby stać się państwem demokratycznym wchodzącym w skład ZSRR. Patrz: tamże, J. Bielawska, R. Piotrowski, *Monologów ciąg dalszy*.

⁶¹ R. Piotrowski, *Czego ci Polacy chcą?*, Kurier Wileński 23 VI 1990. 11 marca 1990 r. Rada Najwyższa Litewskiej SRR, ogłaszając Akt o Przywróceniu Niepodległego Państwa Litewskiego przyjęła również ustawę przywracającą moc prawną Konstytucji z 1938 r. Art. 127 tej Konstytucji stanowił, iż „wybrany regionom Litwy może zostać przyznane prawo do autonomicznego zarządzania określonymi sprawami. Prawo do autonomii oraz granice autonomicznego zarządzania określonymi prawami będzie określone na mocy statutu autonomii regionu ustanowionego na mocy ustawy”. Dlatego w opinii Polaków ich oczekiwania względem władz litewskich były zgodne z obowiązującym prawem. Patrz: K.L. Valančius, *Lietuvos valstybės Konstitucijos*, Vilnius 2001, 56.

⁶² J. Szostakowski, *Zjazd przedstawicieli Litwy Wschodniej*, Kurier Wileński 27 XI 1990.

⁶³ W. Czepajtis, *Czy potrzebny jest rezerwat dla Polaków na Litwie?*, Czerwony Sztandar 25 VII 1989.

⁶⁴ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarinas dėl Šalčininkų rajono, Vilniaus rajono ir Ignalinos rajono Sniečkaus gyvenvietės tarybų paleidimo*, w: *Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994. Dokumentų rinkinys*, V.P. Plečkaitis, J. Widackis, Valstybės žinios 1998, 187.

⁶⁵ Redakcja, *W każdej...*

⁶⁶ *Uchwała Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR, Rady Ministrów Litewskiej SRR i Biura KC KP Litwy O reorganizacji tygodnika „Valstybes Žinios”, o statusie gazet „Tiesa”, „Sovietskaja Litwa” i „Kurier Wileński”*, Kurier Wileński 2 III 1990.

– Zbigniewa Balcewicza, który został wybrany na posła do parlamentu litewskiego⁶⁷. Znalazł się w gronie czterech Polaków, którzy głosowali za Aktem Przywrócenia Niepodległości Państwa Litewskiego 11 marca 1990 r. Za jego kadencji przez czytelników została zauważona linia pisma wyraźnie otwarta na dialog z Litwinami, co równocześnie było krytykowane przez inne środowiska litewskich Polaków⁶⁸.

Na łamach dziennika w okresie poprzedzającym historyczny dzień przywrócenia niepodległości kraju pojawiały się częściej artykuły przywołujące nie tylko wydarzenia historyczne związane z Polakami, ale też z historią Litwinów i państwa litewskiego⁶⁹. Wydanie dziennika z 16 lutego 1990 r. zostało prawie w całości poświęcone rocznicy ogłoszenia aktu niepodległości Litwy z 1918 r.⁷⁰. Coraz więcej miejsca poświęcano sprawom ogólnokrajowym – gospodarce, kulturze, ochronie zdrowia i ekologii⁷¹. Szerszemu oglądowi na sprawy republiki miała służyć stała rubryka „7 dni w zwierciadle prasy Litwy”, będąca przeglądem najważniejszych tematów poruszanych w prasie ogólnolitewskiej.

Dziennik aktywnie przygotowywał się do wyborów do Rady Najwyższej Litewskiej SRR, organu, który kilka tygodni po ukonstytuowaniu się ogłosił niepodległość Litwy. Na kilka miesięcy przed wyborami ukazała się seria wywiadów z kandydatami, nie tylko Polakami, ale i Litwinami. W dniu wyborów, 24 lutego 1990 r. opublikowano m.in. artykuł będący nie tylko krótkim instruktażem dotyczącym sensu wyborów demokratycznych i ich przebiegu, ale też zachęcający Polaków do aktywnego udziału w wyborach, gdyż, jak podawał dziennik, niezależność kraju i demokracja w przyszłości pozwolą osiągnąć taki poziom życia jak w „Finlandii, Danii, a może nawet Szwecji”⁷².

W pierwszym numerze po ogłoszeniu restytucji państwa litewskiego dziennik opublikował treść pamiętnego Aktu oraz wszystkie uchwały Rady Najwyższej. W kolejnych numerach regularnie umieszczano treści wystąpień najważniejszych polityków w państwie, komunikaty informacyjne władz oraz treści wszystkich najważniejszych ustaw i rozporządzeń. Fakt formalnego przypieczętowania niezależności państwa był w „Kurierze” oceniany jednoznacznie pozytywnie – dominowały doniesienia prasowe o przemianach w kraju, zwłaszcza w sferze symbolicznej⁷³. Tematyka polska była nadal obecna, ale zaprzestano czynnej polemiki w tematach drażliwych dla Litwinów.

⁶⁷ Z. Balcewicz, *Mandat zaufania Czytelników*, Kurier Wileński 8 III 1990.

⁶⁸ Wasz Maciej, *Głosujmy na swoich*, Kurier Wileński 23 II 1990; S. Bohdanowicz, *Ze względu na mój rodowód*, Kurier Wileński 24 III 1990.

⁶⁹ A. Augus, *Przywódcą pierwszego rządu Litwy*, Kurier Wileński 15 II 1990; Cz. Kudaba, *Poznać i wzbogacić*, Kurier Wileński 10 III 1990; *Justinas Marcinkewiczius – poszukiwacz „bolesnej wspólnoty”*, Kurier Wileński 30 III 1990.

⁷⁰ *Litwo kochana, ojczyzno moja*, Kurier Wileński 16 II 1990; A. Eidintas, *Narodziny Aktu o Niepodległości*, tamże; I. Zdanawicziute, *Ekspozycja o A. Stulginskis*, tamże; ELTA, *Dzień jedności i nadziei*, Kurier Wileński 18 II 1990.

⁷¹ Inf. własne, *Ochrona zdrowia na Wileńszczyźnie. Co można załatwić już dziś*, Kurier Wileński 3 III 1990; Komisja Rady Najwyższej Litewskiej SRR do spraw przygotowania planu odrodzenia niepodległości, *Problemy kształtowania gospodarki niepodległej Litwy*; Kurier Wileński 6 III 1990.

⁷² J. Podmostko, *By nam się wszystkim lepiej działo*, Kurier Wileński 24 II 1990.

⁷³ ELTA, *Najdroższe słowa: wolność i Litwa*, Kurier Wileński 21 IV 1990; W. Petrauskaite, *Sajudis – to ci, którzy popierają wolność Litwy*, Kurier Wileński 24 IV 1990; T. Malewicz, *List otwarty do Rodaków na Litwie*, Kurier Wileński 25 IV 1990.

7. STANOWISKO „CZERWONEGO SZTANDARU”/”KURIERA WILEŃSKIEGO” WOBEC UTWORZENIA RUCHU INTERNACJONALISTYCZNEGO

Powołane podczas zjazdu 4 listopada 1988 r. „Jedinstwo” miało być sterowaną przez Moskwę przeciwwagą „Sajudisu”. Organizacja ta stanowiła część szerszej struktury ruchu internacjonalistycznego w krajach bałtyckich, będącego próbą przeciwdziałania dezintegracji ZSRR⁷⁴. W deklaracji założycielskiej napisano, iż organizacja uznaje zasady marksistowsko-leninowskie oraz kierowniczą rolę KPZR, a także, iż ruch będzie kontynuował rozpoczętą przez KPZR przebudowę, przy czym uznano, iż Komitet Centralny Litewskiej Partii Komunistycznej realizuje tę przebudowę w sposób niezdecydowany. Głównym celem „Jedinstwa” jest stworzenie, rozwój i doskonalenie humanistycznego i demokratycznego społeczeństwa socjalistycznego poprzez pełną realizację leninowskich idei jego budowy⁷⁵.

W odniesieniu do kwestii narodowościowych w deklaracji założycielskiej uznano priorytet języka lokalnych obywateli, przy czym zaznaczono, iż „kraj nie posiada dostatecznego doświadczenia w rozwiązywaniu międzyetnicznych problemów”. Dlatego, zdaniem „Jedinstwa”, należy wstrzymać przyjęcie ostatecznych decyzji w sprawach języka państwowego oraz obywatelstwa. Propozycją organizacji było utworzenie w ramach Rady Najwyższej Litewskiej SSR drugiej izby, w której reprezentowane byłyby na równych prawach interesy Litwinów, Polaków, Rosjan, Białorusinów, Żydów i innych narodów⁷⁶.

Zdaniem litewskich historyków, „Jedinstwo” reprezentowało interesy Rosjan oraz tych mieszkańców Litwy, którzy dążyli do zachowania ZSRR. Nadto „Jedinstwo” cieszyło się poparciem wojska sowieckiego oraz KGB⁷⁷. „Jedinstwo”, w założeniach Moskwy, miało zostać wykorzystane do nadania problemom wewnętrznym Litwy z końca lat 80. charakteru konfliktu międzyetnicznego, dlatego starano się objąć protekcją „Jedinstwa” wszystkie mniejszości narodowe, zwłaszcza litewskich Polaków, których usiłowano zaklasyfikować jako rosyjskojęzycznych mieszkańców Litwy⁷⁸.

Znamienne, iż informacja o powołaniu „Jedinstwa” ukazała się w organach centralnych KC Litewskiej Partii Komunistycznej w języku rosyjskim i litewskim, nie została jednak opublikowana w języku polskim na łamach „Czerwonego Sztandaru”⁷⁹.

Środowisko SSKP-ZPL, liczące w pierwszych latach istnienia blisko 12 tys. członków, dążyło do uregulowania sytuacji społeczno-politycznej w oderwaniu od

⁷⁴ D. Budrytė, *Taming Nationalism? Political community building in the post-Soviet Baltic States*, Aldershot 2005, 55.

⁷⁵ „Jedinstvo” – *persitvarkymui remti*, Tiesa 29 X 1988.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Lietuvos istorija. Sajūdis: nuo „persitvarkymo” iki kovo II-osios*, t. XII, cz. I, 184.

⁷⁸ A.E. Senn, *Nationality Question In the Baltic: The Lithuanian Example*, w: *Global Convulsions: Race, Ethnicity, and Nationalism at the End of the Twentieth Century*, red. W.A. van Horn, New York 1997, 252.

⁷⁹ Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Lietuvos istorija...*, dz.cyt., 184.

struktur rosyjskich i sowieckich. Również na łamach dziennika polskiego jednoznacznie protestowano przeciwko taktyce „Jedinstwa”, żądając zaprzestania wypowiedzenia się w imieniu Polaków⁸⁰.

BIBLIOGRAFIA

- Budrytė D., *Taming Nationalism? Political community building in the post-Soviet Baltic States*, Aldershot: Ashgate Press 2005.
- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997*, Toruń: Dom Wydawniczy DUET 2005.
- Bobryk A., *Media mniejszości polskiej na Litwie w okresie transformacji*, w: *Mniejszości narodowe i etniczne w procesach transformacji oraz integracji*, red. E. Michalik, H. Chałupczak, Lublin: Wyd. UMCS 2006, 243–259.
- Global Convulsions: Race, Ethnicity, and Nationalism at the End of the Twentieth Century*, red. W.A. van Horn, New York 1997.
- Pozostawione historii. Litwini o Polsce i Polakach*, red. K. Korzeniewska, V. Sirutavičius, Kraków: Znak 1999.
- Kurcz Z., *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium przypadku*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005.
- Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, red. H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków: Wyd. PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1992.
- Lossowski P., *Litwa*, Warszawa: Wydawnictwo Trio 2001.
- Żołędowski C., *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie, Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa: ASPRA-JR 2003.

BETWEEN NATIONAL AND CIVIC IDENTITY – THE REBIRTH OF LITHUANIAN POLES IN THE LIGHT OF PUBLICATIONS IN “CZERWONY SZTANDAR” (RED BANNER) AND “KURIER WILEŃSKI” (VILNIAN COURIER) IN 1988–1990

Summary

The paper presents attitudes of Polish minority in Lithuania towards its situation and needs as a national minority living in democratising country exposed in articles from *Czerwony Sztandar/Kurier Wileński* (Red Banner/Vilnian Courier) between 1988–1990, being the greatest Polish language journal in Lithuania. The journal was the main and most popular Polish language medium that took the role of distributing rules and customs prevailing in democratic country. The journal's community supported independence for Lithuania and encouraged Poles to join in for the creation of independent country. The author claims that the journal was unjustly accused by Lithuanian conservative communities of anti-lithuanian and anti-national attitudes.

Key words: Poles in Lithuania, Red Banner, Vilnian Courier, Polish language press

⁸⁰ Ł. Brzozowska, Z. Wirpsza, *W naszym imieniu prosimy nie mówić*, Czerwony Sztandar 27 VI 1989; Ł. Brzozowska, *Nie tędy droga*, Czerwony Sztandar 23 VII 1989.